

Душка А. Л.,

*доктор психологічних наук,
професор кафедри психології*

*Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

ОСОБИСТІСТЬ В УМОВАХ ПСИХІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Анотація. В тезах розкрито вплив депривації на психіку й особистість сучасної людини. З'ясовано, що один із варіантів такого розвитку – депривований розвиток, зумовлений станом «психічна депривація». Психічна депривація проявляється у незрілості чи спотворенні особистісного розвитку та психофізіологічної діяльності організму.

Ключові слова: депривація, психічна депривація, депривований розвиток, соціальні умови.

Dushka A. Personality in conditions of psychic derivation

Summary. The theses reveal the impact of deprivation on the psyche and personality of a modern person. It was found that one of the variants of such development is deprivation development, caused by the state of "mental deprivation". Mental deprivation manifests itself in the immaturity or distortion of personal development and psychophysiological activity of the body.

Key words: deprivation, mental deprivation, deprivation of development, social conditions.

Сучасні дослідники проблеми депривації Візнюк Ю., Вільд-грубе С. О., Гошовський Я., Дмитріюк Н. Д., Омельченко І.М., Сидоренко О. А., Цумарева Н. В. у своїх наукових працях розглядають фактори, які обумовлюють появу різних видів деривації. Вчені виділяють різні види деривації і наголошують, що причина виникнення депривації ґрунтуються на тому, яка психічна потреба обирається за базову. Більшість авторів зупиняються переважно на таких видах депривації :

– сенсорна депривація іноді описується поняттям «збіднене середовище», тобто середовище, в якому людина не отримує достатню кількість зорових, слухових, дотикових та інших стимулів. Таке середовище може супроводжувати розвиток дитини, а також включатися в життєві ситуації дорослої людини;

– когнітивна (інформаційна) депривація перешкоджає створенню адекватних моделей навколишнього світу. Якщо немає необхідної інформації, уявлень про зв'язки між предметами і явищами, людина створює «уявні зв'язки» і, як наслідок – у людини з'являються помилкові переконання;

– емоційну депривацію можуть переживати як діти, так і дорослі. Стосовно дітей іноді використовують поняття «материнська депривація», наголошуючи на роль емоційного взаємозв'язку дитини і матері, розрив або дефіцит такого зв'язку призводить до порушень психічного здоров'я дитини;

– соціальна депривація в літературі трактується досить широко. З нею стикаються і діти, які живуть або навчаються в закритих установах, і дорослі, які з тих чи інших причин перебувають в ізоляції від суспільства або мають обмежені контакти з іншими людьми, літні люди після виходу на пенсію та ін.

Депривація традиційно сприймається як стан, який породжує чи може породити в індивіда чи групи відчуття власної знедоленості у порівнянні з іншими індивідами (чи групами) чи з інтерналізованим набором стандартів. За темпоральними характеристиками депривація може бути короткочасною (ситуативною), тривалою та постійною. У сучасній науковій літературі під психічною депривацією розуміється патологічне незадоволення потреб у результаті відокремлення особистості від джерел їх задоволення; психічний стан, що у результаті життєвих ситуацій, у яких суб'єкт немає можливостей задоволення життєвих психічних потреб повною мірою протягом тривалого часу [1, 9, 12].

У психології існує кілька теорій психічної депривації. Під поняттям «психічна депривація» розуміють різні несприятливі впливи, які трапляються в життєвих ситуаціях. Прояви психічної депривації можуть охоплювати широкий діапазон змін особистості – від легких, що зовсім не виходять за межі нормальної емоційної картини, до дуже грубих уражень розвитку інтелекту й характеру. Психічна депривація може виявляти певну картину невропатичних ознак, а іноді – виражені соматичні особливості.

Різні форми психічної депривації в житті трапляються одночасно. Ізолювано виявити їх можна лише експериментально. Найчастіше виокремлюють такі форми психічної депривації [1, 6, 9]:

– депривація стимульна (сенсорна) – знижена кількість сенсорних стимулів або їхня обмежена мінливість;

– депривація значень (когнітивна) – занадто мінлива хаотична структура зовнішнього світу без чіткого упорядкування і змісту, що не

дає змоги розуміти, передбачати і регулювати інформацію, яка надходить ззовні;

- депривація емоційного ставлення (емоційна) – недостатня можливість для встановлення інтимного емоційного ставлення до якої-небудь особи, або розвинення аналогічного емоційного зв'язку, якщо такий вже було створено;

- депривація ідентичності (соціальна) – обмежена можливість для засвоєння самостійної соціальної ролі.

Я.Гошовський підкреслює, що «депривація спричиняє неадекватний модус свідомості, негативно впливає на розвиток самосвідомості, породжує відхилення у формуванні самооцінки, шкодить психічному здоров'ю, служить причиною розладів і дисгармоній у процесі особистісного становлення. Нагромадження різноманітних видів депривації (соціальна, сімейна, сенсорна, материнська, комунікативна, афективна, матеріальна та ін.) призводить до нівелювання індивідуальної психоструктури особистості». На його думку, несформованість ключових життєвих орієнтирів, аксіологічна дихотомія, страждання через втрату (ненабуття) сенсу життя, почуття знехтуваності, самотності і занедбаності породжують своєрідний екзистенційний вакуум, який обмежує особистісний потенціал депривованої людини. Водночас, депривація призводить до амбівалентності й розщеплення, тому одним із домінантних станів особистості можна назвати маргінальність як межове перебування в когнітивному дисонансі, на зламі двох або кількох культурних (субкультурних) систем. Це породжує кризу ідентичності й ускладнює набуття ставових, соціально-статусних ролей і пояснюється хронічною фрустрованістю різного виду потреб, браком само-рефлексії, тривалою залежністю від інших, несформованістю власних засобів досягнення депривованими дітьми бажаного, тобто пригніченням екзистенційного самоствердження як наслідку прищепленої безпорадності [3].

Я.О. Гошовський підкреслює, що нехтування депривованою особистістю довколишнім мікросоціумом призводить до появи цілої низки психологічно дискомфортних станів, викривлених і роздроблених компонентів образу Я, що неминуче відбивається на всій структурі самосвідомості. Чітко простежується самозанурення, пригнічене самокопирсання, що реалізується в хисткому й хаотичному образі Я та в загальній особистісній дезадаптації [3].

Безумовно, депривація залежить від зовнішніх і особистісних чинників, які, своєю чергою, мають об'єктивний чи суб'єктивний характер. Зовнішні – фактори, створені соціальним оточенням, інститутами та інфраструктурою (на макро-, мезо- та мікрорівні). Особистісні фактори безпосередньо пов'язані з людиною, її внутрішнім світом.

Об'єктивний характер факторів депривації пов'язаний з тим, що вони існують незалежно від волі та свідомості людей. Суб'єктивні чинники виникають у результаті поведінки та взаємодії людей. Об'єктивність чи суб'єктивність чинника визначається тим, чи може людина вплинути на нього, враховуючи свої потреби, бажання тощо [9].

Таким чином, депривація – явище, що виникає в обставинах, коли періодично або тривалий час обмежуються (або зникають) можливості людини у задоволенні її нагальних, життєво важливих чи особистісно значущих потреб. Відхилення у поведінці, порушення у діяльності, відчуження (усунення) від взаємодії з оточуючими свідчать про потребу значущості та необхідності для людини того, чого вона позбавлена або обмежена у можливостях це здійснювати. Наслідком нетривалого впливу депривації стає деприваційний досвід, відповідно до якого людина у кожній подібній ситуації буде проявляти себе цілком певним (передбачуваним) чином. Деприваційні поразки наступають у результаті тривалого впливу депривації і характеризуються негативними, а в конкретних (індивідуальних, особливих) випадках незворотними наслідками

Список використаних джерел:

1. Візнюк Ю. Психічна депривація як негативний чинник психогенези особистості. *Arena nauki. Kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe*. № 1 (1) 2017. С. 110–117.
2. Вільдгрубе С. О. Особливості прояву структурних компонентів самоставлення осіб, які перебувають в умовах соціальної депривації. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2013. № 45 (2). С. 22–28.
3. Гошовський Я. Феноменологія депривації: системний теоретико-емпіричний дискурс. *Психологія і суспільство*. 2011. №. 1 (43). С. 85–95.
4. Гуріна Д. П. Депривація як сучасний фактор детермінації злочинності неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 184–189.
5. Дмитріюк Н. Д. Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми депривації у психологічній науці. *Актуальні проблеми психології*. НАПН України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. 2015. Т. 12. Вип. 21. С. 114–124.
6. Красницька О. В. Депривація як соціально-педагогічна проблема. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 1. С. 24–28.
7. Мартинюк В. О. Вікова динаміка дезадаптивних проявів депривованих неповнолітніх. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* :

зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2018. № 3 (47). Т. 2. С. 104–110.

8. Омельченко І.М., Кобильченко В.В. Нова парадигма спеціальної психології. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. №3. С. 7–14.

9. Сидоренко О. А. Соціально-психологічна характеристика феномена депривації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : збірник наукових праць. 2010. С. 81–85.

10. Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми : збірник тез XVI Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 22 березня 2024 р. / Л. М. Карамушка, Н. М. Дембицька, І. К. Зубіашвілі, О. В. Лавренко, Т. І. Мельничук ; за ред. О. В. Лавренко. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 124 с.

11. Цумарєва Н. В. Теоретико-емпіричне дослідження феномену емоційної депривації. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки* : збірник наукових праць. 2021. № 2 (21). С. 62–69.

12. Яремко П. Г., Красницька О. В. Депривація в теоретичному вимірі сучасної науки. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends*. 2021. Volume 3. С. 58–60.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-446-0-28>

Зарецька О. О.,

кандидат філологічних наук,

провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології

Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії

педагогічних наук України

КРИЗОВІ СКЛАДОВІ ДИСКУРСИВНОГО ПРОСТОРУ ДОРΟΣЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Представлено емпіричне дослідження дискурсивного простору дорослої особистості у кризовій ситуації воєнного часу. Досліджувалися кризові наративи дорослих у контексті кризового дискурсу воєнної ситуації. В центрі уваги життєві компетентності, на які спирається доросла людина у кризовій ситуації.

Ключові слова: кризова ситуація, кризовий наратив, кризовий дискурс, дискурсивний простір, життєві компетентності, доросла особистість.